

Παρατηρήσεις για την «αποβιομηχάνιση»

Περί «αποβιομηχάνισης»

Ένα από τα ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής τα τελευταία χρόνια είναι το λεγόμενο πρόβλημα της «αποβιομηχάνισης» της ελληνικής οικονομίας. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν οι περισσότεροι, όταν αναφέρονται στον όρο αυτό, είναι η μείωση του ειδικού βάρους της βιομηχανίας στο σχηματισμό του ΑΕΠ και την απασχόληση. Για να προσδιορίσουμε, όσο μπορούμε, την έννοια της «αποβιομηχάνισης», είναι απαραίτητο να αποσαφηνίσουμε τις έννοιες βιομηχανία και εκβιομηχάνιση.

Η βιομηχανία είναι μια μορφή οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας που εμφανίστηκε σε ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξής τους. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι η παραγωγή πραγματοποιείται με τη χρήση του συστήματος των μηχανών. Κατ' αντιστοιχία λοιπόν η εκβιομηχάνιση είναι η διαδικασία ανάπτυξης της μηχανοποιημένης παραγωγής, κατά την οποία η βιομηχανία διαδραματίζει ηγεμονικό ρόλο στην οικονομία μιας χώρας.

Το περιεχόμενο του όρου «βιομηχανία» δεν είναι στατικό. Μεταβάλλεται μαζί με την ίδια τη βιομηχανία, εξελίσσεται ιστορικά σε αντιστοιχία με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων¹. Κατά συνέπεια, ο όρος αυτός δεν περιορίζεται μόνο στη μεταποίηση ή και γενικά στην υλική παραγωγή. Έχει πολύ πιο διευρυμένη έννοια και περιλαμβάνει όλους εκείνους τους τομείς στους οποίους δρουν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις και λειτουργεί η σχέση της μισθωτής εκμετάλλευσης.

Πολλοί βέβαια ταυτίζουν την εκβιομηχάνιση με την αύξηση του ειδικού βάρους της βιομηχανίας στη σύνθεση του ΑΕΠ. Όμως, εκβιομηχάνιση δεν είναι μόνο η δημιουργία και η ανάπτυξη της βιομηχανίας· είναι επίσης η εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων μηχανοποιημένης παραγωγής σε όλους τους τομείς της παραγωγής (όπως ο αγροτικός τομέας ή η αλιεία), ο βαθμός υποκατάστασης της εργασίας από μηχανές, ο βαθμός εκσυγχρονισμού και αυτοματοποίησης της παραγωγής, η παραγωγικότητα της εργασίας κ.ά.

Παρατηρώντας τα θέματα αυτά κάτω από τούτο το πρίσμα, μπορούμε να πούμε ότι στο μέλλον η σημερινή διάκριση μεταξύ υλικής παραγωγής (βιομηχανία) και μη υλικής παραγωγής (υπηρεσίες) πιθανό να τροποποιηθεί.

Συνεπώς, χρησιμοποιώντας την έννοια της «αποβιομηχάνισης» σε αντιστοιχία με την

Ο Δημήτρης Κατσορίδας είναι ερευνητής στο Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ.

έννοια της εκβιομηχάνισης, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι «προκύπτει ως αποτέλεσμα της γενικότερης τεχνολογικής αναδιάταξης της παραγωγής, με την άνοδο της αυτοματοποίησης, των δικτύων επιχειρηματικής συνεργασίας, των νέων προϊόντων, με την ευελιξία στην αγορά εργασίας»².

Οι απόψεις για την «αποβιομηχάνιση»

Συνήθως ο όρος «αποβιομηχάνιση» έχει συνδεθεί με την επέκταση του τριτογενούς τομέα της οικονομίας σε βάρος, υποτίθεται, της βιομηχανίας. Ουσιαστικά, ο όρος αυτός εμπεριέχει την έννοια της μείωσης, δηλαδή της αντιαναπτυξιακής διαδικασίας, και εμφανίζεται ως το αντίθετο της εκβιομηχάνισης. Αυτό όμως που ζούμε σήμερα, ως αποτέλεσμα των τεχνολογικών αλλαγών και γενικά της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, κατά κανένα τρόπο δε συνεπάγεται τη μείωση της βιομηχανικής δραστηριότητας, δηλαδή την «αποβιομηχάνιση» και «τριτογενοποίηση» της οικονομίας. Αντίθετα, οδηγεί στην «εκβιομηχάνιση», δηλαδή στην καπιταλιστικοποίηση αρκετών νέων τομέων (media, υγεία, ασφάλιση, διασκέδαση, τράπεζες, διατροφή, αγροτική οικονομία κ.λπ.).

Η θεωρία της «αποβιομηχάνισης» έχει περισσότερο πολιτική σκοπιμότητα και αποτελεί προέκταση της λογικής της «ανάπτυξης», ενώ η χρησιμοποίησή της μόνο σύγχυση μπορεί να προκαλέσει, αποτελώντας μάλλον μέρος της εκβιαστικής καταστροφολογίας, παρά συμπέρασμα επιστημονικής ανάλυσης. Μπορούμε δε να διακρίνουμε τρεις βασικούς τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιείται η θεωρία της «αποβιομηχάνισης»:

1) Για να δώσει κάλυψη στις αστικές απόψεις, αντικρούοντας ουσιαστικά τη μαρξιστική θεωρία για τον ιστορικό ρόλο της εργατικής τάξης. Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσονται και οι πρόσφατες θεωρίες περί «μεταβιομηχανικής» κοινωνίας.

Οι παραπάνω απόψεις τείνουν να μειώσουν το ρόλο της εργατικής τάξης, καλλιεργώντας την ιδέα της «αποπρολεταριοποίησής» της. Ουσιαστικά, οι θέσεις αυτές θέλουν να περιορίσουν την εργατική τάξη μόνο στο βιομηχανικό εργάτη, αγνώνοντας τη διευρυμένη έννοια του όρου βιομηχανία, καθώς και το διευρυμένο ρόλο της εργατικής τάξης στον τομέα των καπιταλιστικών υπηρεσιών³. Έτσι, η σχετική μείωση της απασχόλησης στη βιομηχανία χρησιμοποιείται ως επιχείρημα για να αποδειχτεί ότι η εργατική τάξη —που σκόπιμα οι αστικές απόψεις την ταυτίζουν μόνο με το βιομηχανικό εργάτη, όπως ήδη αναφέραμε— μειώνεται και κατά συνέπεια μειώνεται και ο ρόλος της ως κοινωνικής δύναμης ανατροπής της καπιταλιστικής κοινωνίας. Όμως, η εργατική τάξη δεν περιλαμβάνει μόνο το βιομηχανικό προλεταριάτο αλλά και τους εργάτες δήμων, τους εμποροϋπαλλήλους, τους αποθηκάρχους, τους εργάτες μεταφορών, τους ναυτεργάτες, όλους αυτούς που εργάζονται με φασόν στο σπίτι, την πλειοψηφία των υπαλλήλων των τραπεζών και τόσους άλλους.

2) Για να δικαιολογήσει τη συγκεκριμένη οικονομική πολιτική λιτότητας που εφαρμόζουν όλες οι κυβερνήσεις από το 1985 και εξής. Με πρόσχημα τη σταθεροποίηση, η οποία με τη σειρά της θα φέρει την ανάπτυξη, μεριμνούν για τη βιομηχανική δομή, υπενθυμίζοντας συνεχώς την ανάγκη αναβάθμισης της παραγωγικής δομής της χώρας.

Έτσι, εμφανίζεται σαν μονόδρομος πλέον το «ενιαίο μέτωπο των παραγωγικώς σκε-

πτόμενων Ελλήνων (από τον ΣΕΒ και τα κόμματα έως τους έντιμους της Αριστεράς), προκειμένου να παταχθούν οι αεριτζήδες και οι συνοδοιπόροι τους. Παρεμπιπτόντως αναφέρεται, βέβαια, ότι το κλείσιμο των επιχειρήσεων επιφέρει ανεργία σε μαζική κλίμακα, αυτό όμως είναι δευτερογενές παρεπόμενο που, υποτίθεται, θα θεραπευτεί με την “ανάπτυξη”, δηλαδή την αντιστροφή της “αποβιομηχάνισης”⁴.

3) Σαν καταστροφολογική εικόνα για την κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας, που χρησιμοποιείται ως μοχλός πίεσης προς το εργατικό κίνημα, προκειμένου να δικαιολογηθούν πρόσθετες διευκολύνσεις στους βιομήχανους. Έτσι, γίνεται δυνατή η καθήλωση των αμοιβών και η απόσπαση κεκτημένων δικαιωμάτων των εργαζομένων και των συνταξιούχων, εφόσον μειώθηκαν οι απαιτήσεις τους, προκειμένου να βελτιωθεί το κοινωνικό κλίμα.

Στη δίνη της καταστροφολογίας

Είναι γεγονός ότι η ελληνική καπιταλιστική οικονομία αντιμετωπίζει διάφορα προβλήματα και ότι η εικόνα που παρουσιάζει δεν είναι από τις καλύτερες στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.). Όμως, το γεγονός αυτό δε δικαιολογεί ένα κλίμα καταστροφολογίας, που καλλιεργείται και τείνει να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την κοινωνία, το οποίο μάλιστα απέχει πολύ από μια αντικειμενική περιγραφή της πραγματικότητας. Όπως και ο ίδιος ο ΣΕΒ ομολογεί, «μοιάζει σαν να είμαστε έτοιμοι να δεχθούμε κάθε δυσάρεστη είδηση ή και να την δημιουργήσουμε από ασήμαντες αφορμές, ενώ από την άλλη πλευρά παραβλέπουμε ή ελαχιστοποιούμε κάθε θετική εξέλιξη που δεν στηρίζει την άποψη περί επικείμενης κατάρρευσης»⁵. Έτσι, «η καταστροφολογία φωτίζει κάθε φορά τα πιο καθυστερημένα, τα πιο αρνητικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας και αφήνει στο περιθώριο τα πιο σύγχρονα, τα πιο θετικά»⁶.

Ωστόσο, η ελληνική οικονομία δεν έχει μόνο αδύνατα σημεία. Δεν έχει μόνο μια βιομηχανία που βραδυπορεί· έχει και μια βιομηχανία που εκσυγχρονίζεται και της οποίας ένα μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων έχει ήδη προσαρμόσει ανάλογα τη στρατηγική του, έχει διευρύνει τον επιχειρηματικό του ορίζοντα και στρέφεται προς την Ευρώπη. Η κερδοφορία του από το 1986 αυξάνεται συνεχώς και οι επενδύσεις του σε μηχανολογικό εξοπλισμό, δηλαδή η εκμηχάνιση και η αυτοματοποίηση, εντείνονται με εμφανείς ευνοϊκές επιπτώσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας. Μάλιστα, το φαινόμενο της μείωσης του ειδικού βάρους στην απασχόληση εμφανίζεται σε πολλές περιπτώσεις ως αποτέλεσμα της ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια σημαντικές βελτιώσεις: 5,6% το 1991, 3,8% το 1992, 3,2% το 1993, ενώ για το 1994 η άνοδος εκτιμάται περί το 4%. Παράλληλα, ενισχύονται σοβαρά και οι επενδυτικές προοπτικές των επιχειρήσεων μετά την πτώση των ετών 1990-93, δείχνοντας ότι η ελληνική βιομηχανία ξεπερνά σταδιακά την κρίση της και εισέρχεται σε μια πορεία ισχυρής ανάκαμψης. Έτσι, κατά το 1995 οι ιδιωτικές παραγωγικές επενδύσεις αναμένεται να παρουσιάσουν αύξηση 4%- 5%. Η προοπτική αυτή ενισχύεται και από έρευνα της Eurostat για τη βιομηχανία, η οποία δείχνει ότι αναμένεται αύξηση των επενδύσεων το 1995 σε όλες τις χώρες, με τα μεγαλύτερα ποσοστά στην Ελλάδα και την Ολλανδία.

Συγκεκριμένα, ενώ οι ακαθάριστες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου (σε σταθερές τιμές) είχαν μειωθεί κατά 2,5% το 1993, αυξήθηκαν 0,7% το 1994. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι πίσω από το 0,7% βρίσκεται μια αύξηση των επιχειρηματικών επενδύσεων κατά 6,5%. Γενικά, σε ότι αφορά τις βιομηχανικές επενδύσεις, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας του IOBE, οι επενδυτικές δαπάνες που προγραμματίζονται για το 1995 θα είναι κατά 46,9% υψηλότερες από εκείνες του 1994. Η εκτιμώμενη αύξηση του 1994 σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο ήταν 11,5%⁷. Το έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον που υπάρχει προκύπτει και από τα στοιχεία του ΥΠ.Ε.Θ.Ο. Σύμφωνα λοιπόν με τα εν λόγω στοιχεία για το δεύτερο εξάμηνο του 1995, υποβλήθηκαν 944 αιτήσεις επενδύσεων συνολικού ύψους 576 δισ. δρχ., έναντι 525 δισ. δρχ. του πρώτου εξαμήνου. Μάλιστα, το μέγεθος των προτεινόμενων επενδύσεων αποτελεί ύψος-ρεκόρ, ενώ αρκεί να αναφερθεί ότι οι επενδύσεις του πρώτου εξαμήνου ήταν σχεδόν τριπλάσιες από τις αντίστοιχες του 1994.

Επίσης, ένα μεγάλο μέρος των νέων κεφαλαίων διατίθεται σε επενδύσεις για μηχανολογικό εξοπλισμό. Σύμφωνα με την ετήσια έκδοση του ΣΕΒ με τίτλο *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το 1994*, αναφέρεται ότι ήταν αναμενόμενο το γεγονός οι πάγιες επενδύσεις (σε τρέχουσες τιμές) το 1993 να μειώνονται. Η σύγκριση βέβαια με το 1992 είναι παραπλανητική, γιατί η μεγάλη αύξηση των επενδύσεων σε γήπεδα και κτίρια ήταν απόρροια της λογιστικής αναπροσαρμογής της αξίας τους. Στις επενδύσεις όμως σε μηχανολογικό εξοπλισμό, κατηγορία στην οποία δε σημειώθηκε λογιστική αναπροσαρμογή, η αύξηση ήταν περιορισμένη. Το 1993 όμως, παρά τη συνολική μείωση των πάγιων επενδύσεων, οι επενδύσεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό αυξήθηκαν τόσο ως ποσοστό των συνολικών επενδύσεων όσο και σε απόλυτο μέγεθος (Πίνακας 1). Η αύξηση αυτή είναι ενδεικτική της προσπάθειας της βιομηχανίας να βελτιώσει το παραγωγικό της δυναμικό.

Πίνακας 1
Μεταβολές στις κατηγορίες πάγιων επενδύσεων

Κατηγορία	1991		1992		1993	
	Ποσό (δισ. δρχ.)	%	Ποσό (δισ. δρχ.)	%	Ποσό (δισ. δρχ.)	%
Γήπεδα	4.4	1,4	162.2	20,0	37.7	9,0
Κτίρια	143.3	45,5	504.9	62,3	178.6	42,5
Μηχανολογικός Εξοπλισμός	143.8	45,7	108.3	13,4	173.9	41,4
Συμμετοχές	23.2	7,4	34.6	4,3	29.9	7,1
Σύνολο	314.7	100.0	810.0	100.0	420.1	100.0

Πηγή: ΣΕΒ, *Η Ελληνική βιομηχανία κατά το 1994*, Αθήνα 1995

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να παρατηρήσουμε ότι η μείωση που εμφανίζεται στις

συνολικές επενδύσεις αποκρύπτει την ανάκαμψη των επενδύσεων σε μηχανολογικό εξοπλισμό, γεγονός το οποίο μπορεί να μας οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα για την πορεία των επενδύσεων⁸. Από στοιχεία τα οποία προκύπτουν από τους Εθνικούς Λογαριασμούς της Ελλάδας, διαπιστώνουμε ότι οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου στην Ελλάδα στρέφονται όλο και περισσότερο σε μηχανές και εξοπλισμό και όλο και λιγότερο σε κατασκευές (χωρίς κατοικίες) και μεταφορικά μέσα (Διάγραμμα 1). Πρωτοπορία σ' αυτή την κίνηση εκσυγχρονισμού είναι η μεταποίηση, σε σύγκριση με την υπόλοιπη οικονομία (Διάγραμμα 2): εκείνο δηλαδή το τμήμα της παραγωγής που δέχεται την πιο ισχυρή πίεση από το διεθνή ανταγωνισμό.

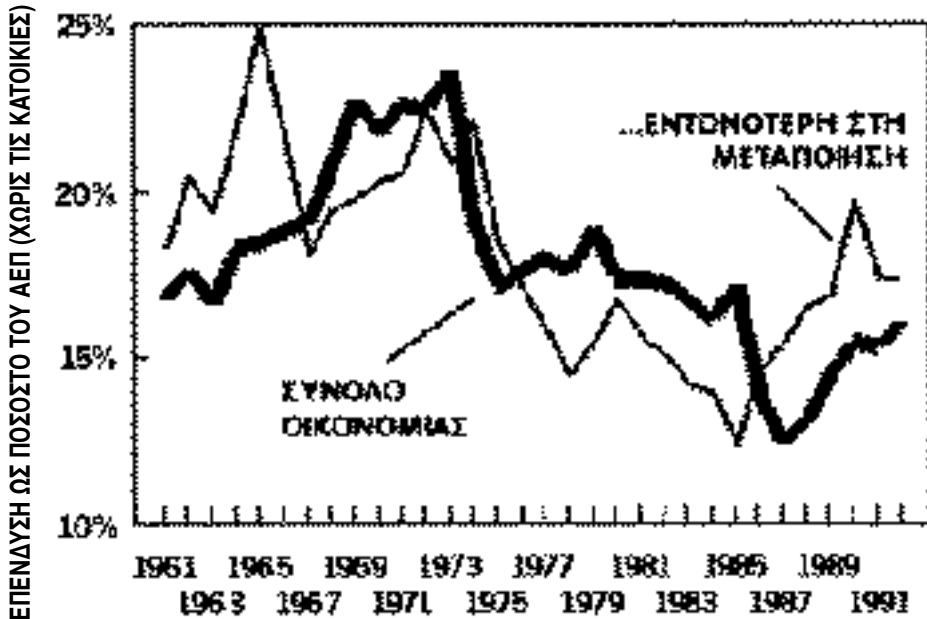
Διάγραμμα 1
Επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Εθνικών Λογαριασμών.

Η κατανομή των επενδύσεων αποκαλύπτει σημαντικές πτυχές της επιχειρηματικής στρατηγικής και δείχνει ότι ένα μεγάλο μέρος των επενδυόμενων κεφαλαίων χρησιμοποιείται από τις επιχειρήσεις για την υιοθέτηση αλλαγών στην παραγωγική διαδικασία, για την επέκταση σε νέα προϊόντα ή για την εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής. Σημειώνεται ειδικότερα ότι οι επενδύσεις για την εισαγωγή νέων προϊόντων αντιπροσωπεύουν ένα υψηλό ποσοστό των συνολικών επενδύσεων που πραγματοποιούνται και πλησιάζουν το ποσοστό των κεφαλαίων που δαπανώνται για αντικατάσταση εξοπλισμού⁹.

Διάγραμμα 2
Επενδυτική προσπάθεια...

Πηγή: Η. Ιωακείμογλου, *Κέρδος*, 6/10/92.

Το ερώτημα συνεπώς που τίθεται είναι το εξής: Γιατί οι κρατούντες έχουν κατασκευάσει μια εικόνα καταστροφής και «κατάρρευσης» δήθεν της ελληνικής οικονομίας, καλλιεργώντας ταυτόχρονα ένα κλίμα εθνικής μιζέριας; Η απάντηση είναι, μάλλον, απλή: Η εικόνα της «καταστροφής» και της «κατάρρευσης», η οποία έχει κατασκευαστεί από τις εκαστοτε κυβερνήσεις, τα κόμματα, τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία, το πανεπιστημιακό κατεστημένο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, παρουσιάζοντας την ελληνική οικονομία ως καθυστερημένη, περιφερειακή, δεύτερης κατηγορίας, ανίκανη να εισέλθει στο δρόμο του εκσυγχρονισμού κ.λπ., έχει ως σκοπό να πείσει τους μισθωτούς για τη συνεχή λιτότητα και για το ότι αυτοί πρέπει κάθε φορά να πληρώνουν την οικονομική κρίση.

Η καπιταλιστική αναδιάρθρωση και το φάντασμα της «αποβιομηχάνισης»

Η συνεχής καταστροφολογία σχετικά με την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας έχει αναδείξει τη μια πλευρά της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης: τη λεγόμενη «αποβιομηχάνιση». «Η θεωρία της αποβιομηχάνισης ελαμβάνει τη διαδικασία της αναδιάρθρωσης και του εκσυγχρονισμού της ελληνικής βιομηχανίας ως καταστροφική κρίση που οδηγεί στον οριστικό μαρασμό του τομέα»¹⁰. Ως εκ τούτου πιστεύεται ότι «η ελληνική οικονομία χωρίς

να προλάβει να αποκτήσει βιομηχανική εξέλιξη και πριν ακόμα ωριμάσει βιομηχανικά, απειλείται με αποβιομηχάνιση»¹¹.

Όμως, το γεγονός ότι η Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του '80 υφίσταται τη διάλυση σημαντικών νησίδων του βιομηχανικού ιστού (Λαύριο, Σύρος, Εύβοια, Θήβα, Κοζάνη, Πάτρα, Χαλκιδική, Ξάνθη), σε περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν και ισχυρό βαθμό εξάρτησης από ένα δύο κλάδους και επιχειρήσεις, εγγράφεται σ' ένα κύκλο ανάπτυξης—μαρμασμού που έχουν ήδη γνωρίσει στις προηγούμενες φάσεις της εκβιομηχάνισής τους¹². Έτσι, η βιομηχανική ανάπτυξη και η βιομηχανική απασχόληση των περιοχών σε κρίση ήταν συνδεδεμένες με περιορισμένο αριθμό κλάδων και επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα η συρρίκνωση συγκεκριμένων κλάδων να συμβάλλει στην αποβιομηχάνιση πολλών περιοχών, αν και με διαφορετική βαρύτητα στην κάθε μια. Πρόκειται κυρίως για κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας (Λαύριο, Θήβα, Σύρος, Πάτρα), της εξόρυξης και της μεταλλουργίας (Εύβοια, Κοζάνη, Λαύριο, Αλμυρός, Θήβα), των τροφίμων-ποτών (Πάτρα, Θήβα, Αλμυρός) και των ναυπηγοκατασκευών (Σύρος, Λαύριο). Για παράδειγμα, στο Λαύριο το 1988 τέσσερις κλάδοι συγκέντρωναν το 94% της συνολικής απασχόλησης στη μεταποίηση, εκ των οποίων οι δύο, δηλαδή η κλωστοϋφαντουργία και η παραγωγή προϊόντων από μέταλλο, συγκέντρωναν το 77% της συνολικής απασχόλησης. Αν και η κλωστοϋφαντουργία μόνη της απορροφά το 53% των απασχολούμενων, η συντριπτική πλειοψηφία της απασχόλησης στον κλάδο — πάνω από 80% — συγκεντρώνεται στην εταιρία «Αιγαιο».

Συνεπώς, η «αποβιομηχάνιση» μπορεί να αφορά τις βιομηχανικές περιοχές σε κρίση ή ακόμα ένα ποσοστό βιομηχανικών επιχειρήσεων που η ανταγωνιστικότητά τους υποβαθμίζεται και η παραγωγικότητά τους μένει στάσιμη, όμως αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει μια διαδικασία καταστροφής της βιομηχανίας στο σύνολο της χώρας. Θα ήταν ορθότερο να πούμε ότι η κρίση της ελληνικής βιομηχανίας και τα αρνητικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται από τον όρο «αποβιομηχάνιση» δεν είναι τίποτε άλλο από την κρίση υπερσυσσώρευσης¹³ και το μεταπολεμικό καθεστώς ανάπτυξης, που βασίστηκε στο χαμηλό κόστος εργασίας, στον προστατευτισμό και στη συνδεδεμένη με το βιομηχανικό κέντρο ανάπτυξη. Είναι ουσιαστικά κρίση προσαρμογής και όχι αποβιομηχάνιση.

Η γεωγραφία της αποβιομηχάνισης-νεοεκβιομηχάνισης

Έτσι, η εικόνα που δίνουν τα συνολικά μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας αποκρύπτει σημαντικές γεωγραφικές μεταβολές που διαμορφώνουν ένα νέο δυναμικό μωσαϊκό της αποβιομηχάνισης-νεοεκβιομηχάνισης και τη συγκρότηση ενός νέου βιομηχανικού συμπλέγματος στη Βόρεια Ελλάδα, το οποίο έχει δείξει ικανότητα διεθνοποίησης και προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του διεθνούς ανταγωνισμού¹⁴.

Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία τα οποία επιβεβαιώνουν τους εν λόγω ισχυρισμούς και δείχνουν τη μεταβολή του ΑΕΠ κατά περιφέρεια, παρατηρείται στη δεκαετία 1981-90 ένας πολλαπλός κατακερματισμός του ελληνικού χώρου: αφενός, σε δυναμικές περιοχές του Βορρά (Μακεδονία, Θράκη), των νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου και, αφετέρου, σε στάσιμες περιοχές στην Κεντρική και Νότια Ελλάδα (Πίνακας 2).

Πίνακας 2
Μέσοι ρυθμοί μεταβολής ΑΕΠ κατά περιφέρεια (%)

	1971-80	1981-90	1991-96*
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	6,4	3,3	6,4
Δυτική Μακεδονία	5,1	3,1	4,1
Κεντρική Μακεδονία	4,4	2,3	3,0
Νότιο Αιγαίο	6,3	4,7	5,7
Κρήτη	4,7	3,7	3,7
Νησιά Ιονίου	4,6	2,6	3,6
Ήπειρος	5,5	2,0	3,1
Βόρειο Αιγαίο	2,9	1,6	2,2
Θεσσαλία	5,4	1,4	3,9
Νομός Αττικής	3,1	1,4	2,3
Δυτική Ελλάδα	4,1	1,2	2,9
Στερεά Ελλάδα	5,0	0,9	2,4
Πελοπόννησος	5,0	0,8	3,1
Σύνολο χώρας	4,1	1,8	3,1

* Εκτιμήσεις για ρυθμούς μεταβολής που ακολουθούν τις τάσεις της περιόδου 1981-90

Πηγή: *Επιλογή*, 1994. Παρατίθεται στο περιοδικό *Τόπος*, 8/94 στο άρθρο του Ν. Κομνηνού (σελ. 97).

Όταν όμως τα απογραφικά δεδομένα παρουσιάζονται κατά περιφέρεια και όχι κατά νομό, αποκρύπτονται ως ένα βαθμό τις επιδόσεις της βιομηχανίας που δείχνουν ότι στους νομούς Θεσσαλονίκης, Δράμας, Καβάλας, Κιλκίς, Πέλλης, Πιερίας, Χαλκιδικής, Ξάνθης, Ροδόπης «αναπτύσσεται ένα εξαιρετικά δυναμικό βιομηχανικό σύμπλεγμα»¹⁵. Έτσι, είναι δυνατό να διαπιστωθεί ότι υπάρχει κατ' αρχήν ένα σύνολο νομών της Ελλάδας που σε τέσσερα χρόνια (1984-88) χάνει το 10-30% των θέσεων εργασίας στη βιομηχανία, ενώ στην ίδια περίοδο ένα άλλο σύνολο νομών κερδίζει 10-25% νέες θέσεις εργασίας (Πίνακας 3).

Το βιομηχανικό αυτό σύμπλεγμα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα μιας έρευνας που πραγματοποίησε ο Σύνδεσμος Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδας (ΣΒΒΕ) στο πλαίσιο του Στρατηγικού Σχεδίου Ανάπτυξης Μακεδονίας-Θράκης, συγκροτείται σε παραδοσιακούς κυρίως κλάδους. Όπως προκύπτει από την προαναφερθείσα έρευνα, την περίοδο 1985-1991 κυριότεροι επενδυτές υπήρξαν οι επιχειρήσεις κλωστοϋφαντουργίας και ακολούθησαν οι επιχειρήσεις στα ποτά, τρόφιμα, ξύλο-έπιπλο, μη μεταλλικά ορυκτά και ένδυση.

Η νεοεξβιομηχάνιση λοιπόν στους νομούς που φαίνονται από τον Πίνακα 3 μπορεί να διαπιστωθεί επίσης από τους ρυθμούς δημιουργίας νέων επιχειρήσεων, από τη συνεκτίμηση της μεταβολής του ΑΕΠ κατά νομό, από τον εξαγωγικό τους προσανατολισμό, από τη συμβολή τους στον περιορισμό της εισαγωγικής διείσδυσης, την ευελιξία της αγοράς εργασίας και τη χρήση νέων μηχανών προηγμένης τεχνολογίας¹⁶. Συγκεκριμένα, η παραγωγή έχει τα χαρακτηριστικά του τέλειοριστικού-φροντιστικού μοντέλου και οι άμεσες προοπτι-

κές αναδιοργάνωσής της συνοψίζονται στην πιο εκτεταμένη χρήση αυτοματοποίησης. Τα προϊόντα που παράγονται προορίζονται για εξαγωγή (εξάγουν σε ευρωπαϊκές χώρες το 59,8% των επιχειρήσεων και στην Ε.Ε το 45,1%) και οι σχέσεις υπεργολαβίας είναι αρκετά αναπτυγμένες.

Πίνακας 3
Νομοί σε αποβιομηχάνιση και νεοεβιομηχάνιση
(μεταβολή +/- 10% της βιομηχανικής απασχόλησης 1984-88)

Βιομηχ. απασχόληση	1984	1988	Μεταβολή (%)
Ν. Εύβοιας	17.011	14.983	-11,92
Ν. Φωκίδος	1.405	1.125	-19,92
Ν. Μαγνησίας	16.829	114.612	-13,57
Ν. Καστοριάς	10.389	8.748	-15,79
Ν. Φλωρίνης	1.402	1.208	-13,83
Ν. Δωδεκανήσου	5.154	4.478	-13,11
Ν. Λέσβου	4.090	3.392	-17,06
Ν. Σάμου	1.507	1.245	-17,38
Ν. Χίου	1.756	1.544	-12,07
Ν. Χανίων	7.144	4.868	-31,85
Ν. Τριτσάλων	5.092	5.633	+10,62
Ν. Δράμας	6.993	8.673	+24,02
Ν. Θεσσαλονίκης	97.702	106.919	+10,00
Ν. Καβάλας	9.823	11.279	+14,82
Ν. Κιλκίς	5.348	6.002	+12,28
Ν. Κοζάνης	7.613	8.821	+15,86
Ν. Πέλλης	9.164	11.505	+25,54
Ν. Πιερίας	4.980	6.050	+21,48
Ν. Χαλκιδικής	2.476	2.759	+11,42
Ν. Ξάνθης	6.346	6.949	+10,10
Ν. Ρεθύμνης	1.897	2.313	+21,92
Σύνολο χώρας	698.646	706.203	+1,08

Πηγή: *Επιλογή*, 1994. Παρατίθεται στο περιοδικό *Τόπος*, 8/94 στο άρθρο του Ν. Κομνηνού (σελ. 97).

Επίσης, σύμφωνα με στοιχεία του ΚΕΠΕ και της ICAP, τα οποία παρουσίασε ο πρόεδρος του ΣΒΒΕ Νίκος Ευθυμιάδης, στη δεκαετία του 1980, το 62% των επενδύσεων στη μεταποίηση συγκεντρώθηκε σε Μακεδονία και Θράκη. Την ίδια περίοδο η απασχόληση στην

Κεντρική Μακεδονία στη μεταποίηση αυξήθηκε κατά 3,53%, στη Δυτική Μακεδονία κατά 2,31% και στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη κατά 6,47%, ενώ το ίδιο διάστημα στην Αττική μειωνόταν κατά 0,43%. Το περιφερειακό προϊόν αυξήθηκε σε όλη τη Μακεδονία από 15,5% σε 19% του ΑΕΠ, ενώ στην Αττική μειωνόταν από 45,5% σε 40%. Τα στοιχεία της ICAP για τις επιδόσεις της μακεδονικής βιομηχανίας για το 1990-91 δείχνουν ότι ενώ οι πωλήσεις αυξήθηκαν σε αξίες στο σύνολο της χώρας κατά 13,5%, στην περιοχή της Μακεδονίας αυξήθηκαν κατά 19,7%. Το περιθώριο καθαρών κερδών μειώθηκε στο σύνολο της χώρας κατά 45%, ενώ στη περιοχή της Μακεδονίας αυξήθηκε κατά 16%. Τα καθαρά κέρδη μειώθηκαν στην Ελλάδα κατά 37,1%, ενώ στη Μακεδονία αυξήθηκαν κατά 38,2%. Τέλος, τα καθαρά κέρδη των επιχειρήσεων της Μακεδονίας αντιπροσωπεύουν το 86% των κερδών της χώρας το 1991¹⁷.

Το έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον για το βορειοελλαδικό χώρο φαίνεται και από την έγκριση σημαντικού ύψους ιδιωτικών επενδύσεων στην Αν. Μακεδονία και τη Θράκη, όπως αυτό προκύπτει από τα στοιχεία για τις αιτήσεις επενδύσεων που δημοσιοποίησε ο τότε υπουργός αναπληρωτής Εθνικής Οικονομίας Γ. Ρωμαίος¹⁸.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΥΠ.ΕΘ.Ο για το δεύτερο εξάμηνο του 1995, υποβλήθηκαν 944 αιτήσεις συνολικού ύψους 576 δισ. δρχ., οι οποίες αναμένεται να δημιουργήσουν 12.000 νέες θέσεις εργασίας. Απ' αυτές, οι 172 αιτήσεις υποβλήθηκαν για την Αν. Μακεδονία και Θράκη, συνολικού ύψους 145,3 δισ. δρχ. περίπου και με προβλεπόμενη επιχορήγηση 88,1 δισ. δρχ. Αξιοσημείωτο στοιχείο είναι η συντριπτική συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα (154 αιτήσεις), συνολικού ύψους επένδυσης 134 δισ. δρχ. περίπου, με προβλεπόμενη επιχορήγηση 82,2 δισ. δρχ. και δημιουργία 3.530 νέων θέσεων εργασίας.

Εντυπωσιακός όμως είναι και ο βαθμός συγκέντρωσης της παραγωγής σε λιγότερες και μεγάλου μεγέθους μονάδες, που εμφανίζεται όλο και πιο έντονα στην ελληνική βιομηχανία. Η γενική αυτή εκτίμηση προκύπτει από έρευνα που πραγματοποίησε η ICAP σχετικά με τις ιδρύσεις νέων εταιριών κατά την πενταετία 1990-94¹⁹. Συγκεκριμένα, από 1.077 βιομηχανικές επιχειρήσεις με κεφάλαια 31,6 δισ. δρχ. που είχαν ιδρυθεί το 1990, κατά το 1994 ιδρύθηκαν 894 επιχειρήσεις με κεφάλαια 48,7 δισ. δρχ. (Πίνακας 4). Με βάση πάντα τα ίδια στοιχεία, ο μεγαλύτερος αριθμός νέων ιδρύσεων παρατηρείται στο διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας και Εύβοιας και ειδικότερα στο νομό Αττικής, όπου συγκεντρώνεται το 64% των νέων ιδρύσεων. Στο διαμέρισμα αυτό παρατηρείται συγκέντρωση εμπορικών επιχειρήσεων και εταιριών παροχής υπηρεσιών. Ωστόσο στο νομό Αττικής διαπιστώνεται σημαντική μείωση επιχειρηματικού ενδιαφέροντος για την ίδρυση νέων βιομηχανικών μονάδων. Αντίθετα, το εμπόριο και οι υπηρεσίες αποτελούν τους δύο σημαντικούς τομείς δραστηριότητας, αφού σ' αυτούς συγκεντρώνεται το 76% των νέων ιδρύσεων του νομού. Αμέσως μετά τη Στερεά Ελλάδα, δηλαδή κατά κύριο λόγο το νομό Αττικής, το επιχειρηματικό ενδιαφέρον συγκεντρώνει η Μακεδονία, όπου συνολικά ιδρύθηκαν 3.256 εταιρίες με συνολικό κεφάλαιο 124,8 δισ. δρχ. Γενικά, η γεωγραφική εξέλιξη των νέων ιδρύσεων επιχειρήσεων στο βιομηχανικό τομέα δείχνει να παρουσιάζεται μείωση του αριθμού νέων εταιριών στους νομούς Αττικής, Εύβοιας, Λάρισας και Θεσσαλονίκης, ενώ αύξηση παρουσιάζεται στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Πίνακας 4
Νέες εταιρίες Α.Ε. και Ε.Π.Ε. σε χιλιάδες δραχμές

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ		ΕΜΠΟΡΙΟ		ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ		ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Αριθμ. Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης	Αριθμ. Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης	Αριθμ. Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης	Αριθμ. Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης	Αριθμ. Εταιριών	Κεφάλαιο Ίδρυσης
1994	894	48.730.566	1.741	33.169.557	1.494	36.710.136.	277	16.186.559	4.406	134.796.819
1993	892	44.278.543	1.509	32.479.207	1.402	49.374.398	307	18.807.207	411	144.939.355
1992	996	38.748.296	1.107	31.307.332	1.469	38.655.676	352	22.786.623	4.624	131.497.927
1991	1.011	45.269.529	1.711	22.155.016	1.487	79.959.204	382	18.749.335	4.591	166.133.084
1990	1.077	31.697.561	1.748	16.567.883	1.377	24.679.938	670	26.796.540	4.872	99.750.922
ΣΥΝΟΛΟ	487	208.724.495	8.516	135.687.995	7.229	229.379.352	1.988	103.326.264	22.603	677.118.107

Πηγή: ICAP, ΚΕΡΑΟΣ, 15-6-1995.

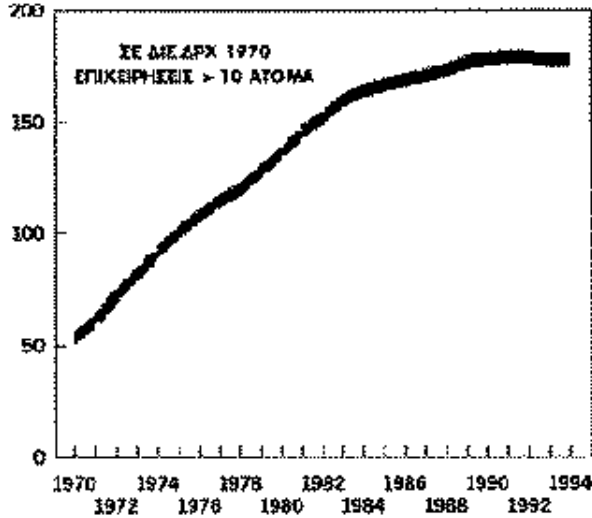
Όσον αφορά τα έργα υποδομής που χρειάζεται η Βόρεια Ελλάδα για την καλύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας, η λεγόμενη τριπλή Εγνατία (αυτοκινητόδρομος, σιδηρόδρομος, τηλεπικοινωνίες) είναι το κυριότερο έργο υποδομής, το οποίο θα προσφέρει τις αναγκαίες διεθνείς προσβάσεις του νέου βιομηχανικού χώρου με τους κύριους ευρωπαϊκούς άξονες και τις γειτονικές προς την Ελλάδα χώρες.

Κερδοφόρος «αποβιομηχάνιση»

Η διαδικασία λοιπόν της αναδιάρθρωσης από την οποία διέρχεται και ο ελληνικός καπιταλισμός δεν έχει μόνο μια όψη, αυτή της «αποβιομηχάνισης». Έχει και αυτή της αναδιάρθρωσης, που είναι η νέα εκβιομηχάνιση, δηλαδή η ανάδυση ενός ανταγωνιστικού, δυναμικού και διεθνοποιημένου τμήματος της ελληνικής οικονομίας, που έχει παραμείνει στη σκιά της ατέρμονης μεμφιμοιρίας μιας μεγάλης μερίδας οικονομικών αναλυτών²⁰.

Η ύπαρξη μιας διαδικασίας «νεοεκβιομηχάνισης» εξηγείται εξάλλου και από το γεγονός ότι το κεφαλαιακό απόθεμα (δηλαδή το συνολικό κεφάλαιο που είναι επενδυμένο στον τομέα) δεν παρουσιάζει μείωση. Αντίθετα, το κεφαλαιακό απόθεμα εξακολουθεί να αυξάνεται (Διάγραμμα 3), γεγονός το οποίο σημαίνει ότι η αποεπένδυση που συνοδεύει την «αποβιομηχάνιση» αντισταθμίζεται από την επένδυση σε κάποιο άλλο σημείο του παραγωγικού συστήματος, όπου σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις βρίσκεται στο Βορρά. Η δε μείωση της βιομηχανικής παραγωγής δεν αποτελεί δείκτη συρρίκνωσης της παραγωγικής βάσης, ούτε «αποβιομηχάνιση». Αποτελεί τη φυσική συνέπεια της κυκλικής ύφεσης της οικονομίας. Εντούτοις, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι ο δείκτης βιομηχανικής

Διάγραμμα 3
Το κεφαλαιακό απόθεμα της μεγάλης βιομηχανίας

παραγωγής είναι ένας μέσος όρος, αφενός των κερδοφόρων και των ζημιόγων επιχειρήσεων, αφετέρου των μικρών και των μεγάλων επιχειρήσεων²¹. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΣΕΒ, οι πωλήσεις του κερδοφόρου τιμήματος κατά το 1994 σημείωσαν αύξηση της τάξης του 10%, δηλαδή την υψηλότερη αύξηση των τελευταίων ετών. Σε ό,τι αφορά τη μικρή και μεγάλη βιομηχανία (επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα), τα στοιχεία της ΕΣΥΕ δείχνουν ότι οι διαφορές τους είναι σημαντικές: Ενώ ο όγκος της σημειωμένης συνολικής βιομηχανικής παραγωγής βρίσκεται στο επίπεδο του 1983, η αντίστοιχη παραγωγή της μεγάλης βιομηχανίας έχει ανέλθει κατά 20% (Διάγραμμα 4).

Η διαδικασία της συρρίκνωσης θίγει δηλαδή τις μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερα από 10 άτομα²².

Μια άλλη ακόμα ένδειξη ότι δεν υπάρχει αποβιομηχάνιση είναι η κατανάλωση του βιομηχανικού ρεύματος (Πίνακας 5). Παρενθετικά σημειώνουμε ότι ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας είναι πλήρης. Σχεδόν 100%, πράγμα που λίγες χώρες στον κόσμο διαθέτουν.

Διάγραμμα 4
Βιομηχανική παραγωγή

Πηγή: Ημερησια, 10-7-1995.

Πίνακας 5

Έτη	Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας (σε εκ. ΚΒΩ)	Πωλήσεις βιομηχανικού ρεύματος (σε εκ. ΚΒΩ)
1984	23.366,4	11.346,8
1985	26.083,8	11.164,9
1986	27.191,0	11.177,4
1987	28.362,0	11.229,0
1988	30.773,6	12.292,2
1989	31.914,7	12.204,3
1990	32.615,6	12.012,9
1991	33.145,3	11.748,0
1992	33.453,6	11.579,1
1993	—	11.283,0
1994	36.593,0	11.645,0

Πηγή: ΕΠΙΛΟΓΗ, Ιούλιος 1995, σελ. 128.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Πίνακα 5, η κατανάλωση του βιομηχανικού ρεύματος, ενώ σημειώνει μια μικρή μείωση από το 1991 και μετά, από το 1994 φαίνεται να αρχίζει πάλι να αυξάνει. Το 1993 η κατανάλωση βιομηχανικού ρεύματος ήταν 11.283 εκ. ΚΒΩ και το 1994 ανήλθε στις 11.645 εκ. ΚΒΩ (αύξηση 3,2 %).

Επισημαίνουμε ότι οι ΚΒΩ αφορούν το διασυνδεδεμένο σύστημα. Όμως, τα τελευταία χρόνια επιτράπη σε βιομηχανικές μονάδες που έχουν τη δυνατότητα, να παράγουν δικό τους ρεύμα, που τους κοστίζει λιγότερο. Επιπλέον, έχουμε τη δημιουργία αιολικών και ηλιακών κέντρων σε μερικές νησιωτικές επαρχίες και πολλαπλασιασμό των θερμοσυσσωρευτών ηλίου που εξοικονομούν ρεύμα. Έτσι, το διατιθέμενο ρεύμα είναι περισσότερο από τις 36.593 εκ. ΚΒΩ που αφορούν την παραγωγή της ΔΕΗ.

Τέλος, δύο ακόμα στοιχεία που δείχνουν ότι δεν υπάρχει αποβιομηχάνιση: α) Η εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών που ανήλθε σε 4.433,1 εκατ. δολάρια το 1994 έναντι 4.142,1 το 1993 (αύξηση 7%), και β) Η εισαγωγή πρώτων υλών, η οποία ανήλθε σε 2.130 εκατ. δολάρια το 1994 (αύξηση 5,9% έναντι του 1993).

Η εθνική μιξέρια

Κάτω λοιπόν από τη φιλολογία της καταστροφολογίας περί «αποβιομηχάνισης», «τριτογενεποίησης της οικονομίας», «στασιμότητας της παραγωγής», διακρίνεται ο θριαμβευτικός τόνος μιας επιτυχούς πορείας της ελληνικής βιομηχανίας. Σε όλα αυτά βέβαια θα πρέπει να προσθέσουμε το μέγεθος της παραοικονομίας που υπάρχει σε όλους τους τομείς της ελληνικής οικονομίας και υπολογίζεται στο 30-35% περίπου.

Έτσι, εκείνο που συγγείι αυτή την εικόνα και τροφοδοτεί τις απόψεις περί αποβιομηχάνισης, είναι η διάλυση ορισμένων βιομηχανιών παλαιάς τεχνολογίας, η δημιουργία βιομηχανικών περιοχών σε κρίση και η μείωση του ποσοστού συμμετοχής της βιομηχανίας αλλά και της μεταποίησης στο ΑΕΠ.

Όμως, οι εξελίξεις αυτές, και ιδιαίτερα η διεύρυνση της σφαίρας της μη υλικής παραγωγής (του τριτογενούς τομέα) —φαινόμενο που θεωρείται ανησυχητικό και στο οποίο στηρίζεται συνήθως η θεωρία της «αποβιομηχάνισης»—, κατά κανέναν τρόπο δε σημαίνουν ότι η υλική παραγωγή (ο δευτερογενής τομέας) παύει να παίζει καθοριστικό ρόλο. Γιατί, προϋπόθεση κάθε άλλης δραστηριότητας είναι η ύπαρξη της υλικής παραγωγής.

Συνεπώς, αυτό που σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης φέρει τα χαρακτηριστικά της «αποβιομηχάνισης», δεν είναι παρά σύμπτωμα μιας γενικής αναδιάρθρωσης του ελληνικού καπιταλισμού, όχι μόνο στη βιομηχανία αλλά και στη ναυτιλία, στις τράπεζες, στη γεωργία, κ.λπ. Δηλαδή, σε όλες τις μορφές της παραγωγής.

Βασικά γνωρίσματα αυτής της αναδιάρθρωσης είναι, αφενός η αλλαγή των εργασιακών σχέσεων με την καθιέρωση των ελαστικών μορφών απασχόλησης (μερική απασχόληση, τέταρτη βάρδια, εργαζόμενοι κατ' οίκον κ.λπ.) και την ενίσχυση του κεφαλαίου στο συσχετισμό δύναμης σε βάρος της εργασίας, και, αφετέρου η αναβάθμιση του ελληνικού καπιταλισμού μέσα στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα μέσω της συμπόρευσής του με το ευρωπαϊκό κεφάλαιο και της υπαγωγής του στο διεθνή ανταγωνισμό.

Υπάρχει ακόμα και μια τραυματική ανάμνηση για τις παλαιότερες ιδιαίτερα γενιές, αλλά και της γενιάς που αγωνίστηκε κατά της δικτατορίας, η οποία συμβάλλει στην περιορέουσα καταστροφολογία σχετικά με την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και στις ατέρονες μεμψιμοιρίες περί «αποβιομηχάνισης».

«Από τα διαβάσματα, τα κινηματογραφικά έργα και τη φιλολογική παράδοση, φαινόταν πολύ ανθρωπινό, ιδεαλιστικό, ρομαντικό να υπερασπίζεσαι ένα μουτζούρικο προλεταριάτο που υποφέρει. Που στα πρόσωπά του φαίνεται ο κάματος της καθημερινής εργασίας και οδύνης. Τους καρβουνιασμένους εργάτες χαλυβουργίας, ανθρακωρυχείων, τους κουρασμένους προλετάριους.

Πώς, όμως, να υπερασπίσεις ένα προλεταριάτο που άρχισε να αλλάζει μορφή σε πολλές περιπτώσεις; Να έχει άσπρες μπλούζες, να είναι καθαρό, πολλές φορές με διπλώματα ανωτάτων σχολών, με πολλά αυτοκίνητα και μηχανές στον περιβόλο;

Άλλο η χαλυβουργία της καμένης φόρμας και άλλο η λευκή στολή της Ιντροακόμ.

Γρήγορα μπορεί να φθάσει κάποιος στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει πια προλεταριάτο. Ότι πέρασε σε μια μικροαστική μάζα με μικροσυμφέροντα, οχήματα, διακοπές, ταξίδια, εκφυλισμένη και αδιάφορη στις φωνές των πρωτοπόρων αγωνιστών, φοιτητών, σπουδαστών. Με δύο λόγια, ενός προλεταριάτου που ενσωματώθηκε στο σύστημα.

Πρέπει να περάσουν χρόνια για να συνηθίσουν οι νέες γενιές ότι η κατάσταση του προλεταριάτου εξακολουθεί να καθορίζεται απ' το ότι δεν κατέχει μέσα παραγωγής και πως αν δεν εργαστεί δεν μπορεί να ζήσει. Οι διαφορές βρίσκονται στο ότι τα μέσα παραγωγής είναι πιο δύσκολα, ακριβά, περίπλοκα και έχουν απομακρυνθεί περισσότερο από το σύγχρονο προλεταριάτο..... Όμως, αλλάζοντας η διάρθρωση της βιομηχανίας, αλλάζει και η εικόνα του προλεταριάτου. Αλλά, η πραγματικότητα της ταξικής πάλης και άμυνας εξακολουθεί να ισχύει ακόμα»²³.

Άρα, εκείνο που ενδιαφέρει όσους αντικρίζουν τις εξελίξεις από τη σκοπιά των δυνάμεων της εργασίας δεν είναι η φιλολογία περί «αποβιομηχάνισης», αλλά το πραγματικό αντικείμενο, που είναι οι επιπτώσεις της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης στις εργαζόμενες τάξεις: η ανεργία, τα φτηνά μεροκάματα, η μείωση ή ακόμα η κατήργηση των ασφαλίσεων, των αδειών και των επιδομάτων, η συνεχής λιτότητα και ο αρνητικός συσχετισμός δύναμης με το κεφάλαιο.

Συνεπώς, η τάση να συγχέουμε τα δύο αυτά επίπεδα, δηλαδή τα κοινωνικά προβλήματα των εργαζομένων με την «αποβιομηχάνιση», προκαλεί μια εννοιολογική ασάφεια, η οποία δε διευκολύνει την κατανόηση των τάσεων της ελληνικής καπιταλιστικής οικονομίας.

«Η στράτευση στον αγώνα κατά της “αποβιομηχάνισης” είναι μια άλλη χαμένη μάχη που δίνει η Αριστερά ενάντια σε φαντάσματα που έχουν διωχθεί από το πεδίο των πραγματικών διεργασιών από τις δυνάμεις του κεφαλαίου, οι οποίες αναδιαρθρώνονται ανενόχλητα εις βάρος της εργασίας. Το πραγματικό πρόβλημα, όμως, παραμένει: πώς αντιμετωπίζεται η απαξίωση της εργασίας, η λιτότητα και η ανεργία;..... Αν έστω και ένα μικρό κλάσμα της φαιάς ουσίας που αναλώνεται στην περί την “αποβιομηχάνιση” συζήτηση αφιερωνόταν στην αρωγή των πρώτων ακατέργαστων προσπαθειών πο-

λιτικοποίησης των εμπειριών που αποκομίζουν οι δυνάμεις της εργασίας από την αντιφατικότητα της διαδικασίας αναδιάρθρωσης, τότε σίγουρα η όλη συζήτηση για το μέλλον μιας αντικαπιταλιστικής προοπτικής δεν θα παρέμενε σε τόσο εμβρυακό επίπεδο.....»²⁴.

Αύγουστος 1995

Βιβλιογραφία

- 1) Ο. Αλεξίου — Μ. Μιχαήλ, «Υπάρχει “αποβιομηχάνιση”;», *Επιστημονική Σκέψη*, Μάρτης — Απριλίου 1990.
- 2) Ν. Κομνηνός, «Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά και Χωροταξική Αναδιάρθρωση της Ελληνικής Ανάπτυξης», *ΤΟΠΟΣ*, τεύχος 8/94.
- 3) Δ. Κατσορίδας, «Σημειώσεις για την εργατική τάξη στην Ελλάδα σήμερα», *ΘΕΣΕΙΣ*, τεύχος 46/1994.
- 4) Τ. Κυπριανίδης, «Το φάντασμα της αποβιομηχάνισης», *ΕΠΟΧΗ*, 23-2-1992.
- 5) Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ), «Όχι στην εθνική μίζερια», *Δελτίο ΣΕΒ*, Αύγουστος — Σεπτέμβριος 1991, τεύχος 530-531.
- 6) Η. Ιωακείμογλου, «Το κόστος της καταστροφολογίας», *ΚΕΡΑΟΣ*, 24-5-94.
- 7) Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ), *Η Ελληνική Οικονομία*, τετραμηνιαία έκθεση, 2/1995.
- 8) Δ. Κατσορίδας, «Μια Οικονομία που υποβαθμίζεται; - Σημειώσεις για την μεταπολεμική καπιταλιστική ανάπτυξη», *ΘΕΣΕΙΣ*, Ιούλιος — Σεπτέμβριος 1995, τεύχος 52.
- 9) ΣΕΒ, *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το 1994*, Αθήνα 1995.
- 10) Η. Ιωακείμογλου, «Η αποβιομηχάνιση, φαινόμενο τοπικό ή εθνικό;», *ΕΡΓΑΣΙΑ* (ΟΑΕΔ/ΠΙΕΚΑ), Μάιος-Ιούνιος 1995, τεύχος 2.
- 11) Θ. Δίξελος, «Η ελληνική οικονομία πριν βιομηχανοποιηθεί ...αποβιομηχανοποιείται», *ΠΑΡΟΝ*, 20-5-1995.
- 12) Γεωργία Πετράκη, «Βιομηχανικές περιοχές σε κρίση», *ΕΡΓΑΣΙΑ*, Μάιος-Ιούνιος 1995, τεύχος 2.
13. Σχετικά με την υπερσυσσώρευση κεφαλαίου, βλέπε Κ. Μαζέ *Το Κεφάλαιο* (Τόμος Τρίτος), «Πλεόνασμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού», σελ. 317, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή.
- 14) Ν. Κομνηνός, «Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά και Χωροταξική Αναδιάρθρωση της Ελληνικής Ανάπτυξης», ό.π.
- 15) ό.π.
- 16) Ν. Κομνηνού και Έλενας Σεφερτζή, «Νεοεξβιομηχάνιση και Ενσωμάτωση των Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά», Εισήγηση στο διεθνές συνέδριο που διοργάνωσε το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών στο διάστημα 24-28 Μαΐου 1995 στους Δελφούς με γενικό τίτλο *Ευρωπαϊκή Ένωση 1992+3, Οι προοπτικές της «Οικονομικής-Νομισματικής Ένωσης» και της «Ενρώπης των πολιτών»*.
- 17) Ν. Ευθυμιάδης (Πρόεδρος του ΣΒΒΕ), «Οι αριθμοί αποδεικνύουν τον δυναμισμό της Βορειοελλαδικής βιομηχανίας», *ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ: Ετήσια έκδοση HELLENEWS με τη συνεργασία της εφημερίδας ΕΞΙΠΡΕΣ*, Ιούνιος 1995.
- 18) ΥΠ.ΕΘ.Ο, «Στοιχεία για αιτήσεις στο Β' εξάμηνο του 1995», *ΕΞΙΠΡΕΣ*, 22-6-1995.
- 19) ICAP, «Έρευνα σχετικά με τις ιδρύσεις νέων εταιριών κατά την πενταετία 1990-1994», *ΚΕΡΑΟΣ*, 15-6-1995.
- 20) Η. Ιωακείμογλου, «Η Αναδιάρθρωση δεν είναι αποβιομηχάνιση», *ΗΜΕΡΗΣΙΑ*, 19-1-1994
- 21) Η. Ιωακείμογλου, «Αμφιβολίες για ανάκαμψη της βιομηχανικής παραγωγής», *ΗΜΕΡΗΣΙΑ*, 10-7-1995.
- 22) Η. Ιωακείμογλου, «Η αποβιομηχάνιση, φαινόμενο τοπικό ή εθνικό;», ό.π.
- 23) Δ. Λιβεράτος, «Αποβιομηχανοποίηση στην Ελλάδα; Μύθοι και πραγματικότητα», *ΣΠΑΡΤΑΚΟΣ*, Μάιος — Αύγουστος 1992, τεύχος 33.
- 24) Τ. Κυπριανίδης, «Το φάντασμα της αποβιομηχάνισης», *ΕΠΟΧΗ*, 23-2-1992.